

Arvet från Rudolf Kjellén

Universitetslektor Birger Hagård tecknar ett porträtt av den konservativa riksdagspolitikern och professorn i statskunskap Rudolf Kjellén. Denne hade stor betydelse på det idépolitiska fältet, speciellt som inspiratör för den nationella ungdomsrörelsen. Som idégivare påverkade han flera generationer. För Kjellén som övertygad konservativ utgjorde den av liberalismen framsvurna ohämmade individualismen huvudmotståndaren. Som vetenskapsman blev han en banbrytare för forskningen i såväl internationell politik som statskunskap.

Rudolf Kjellén är tvivelsutan en av den svenska konservatismens portalgestalter. Rätt länge har han och hans gärning varit okänd eller misskänd.

Rudolf Kjelléns eftermäle har hittills – inte onaturligt – främst kommit att inriktas på politikern och har i hög grad formats av hans motståndare. Statsvetenskapsmannen har på det hela taget avfärdats ganska lätt, möjligen beroende på det nära sambandet mellan hans statsvetenskapliga intresseområde och den politiska gärningen. Den främsta analysen av Kjellén har gjorts av Nils Elvander i hans avhandling »Harald Hjärne och konservatismen» (1961), i vilken Kjellén tilläts att spela en biroll. Elvanders studie är i många hänseenden utomordentligt förtjänstfull, men just när det gäller avsnittet om Kjellén får man en känsla av förutfattade meningar – författaren kan eller vill inte förstå Rudolf Kjellén, behandlingen blir delvis anakronistisk. Man får ett intryck av att Elvander ser på sekelskiftesmänniskan genom 1950-talets glasögon och därtill står helt fjärran från den ideologiska grundval, varpå Rudolf Kjellén byggde.

En helt annan närmast glorifierande bild har Erik Arrhén givit (1933) av »ung-högerns» främste inspiratör. Därtill skall också nämnas ett porträtt i Svensk Tidsskrift 1932 av vännen och lärjungen Georg Andrén, som skarpsinnigt analyserar Kjelléns idépolitiska och vetenskapliga betydelse.

Ett komplement till de tidigare skildringarna har helt nyligen givits av Kjelléns dotter, Ruth Kjellén-Björkquist, i »Rudolf

Kjellén. En människa i tiden kring sekelskiftet», 2 delar (Verbum). Därmed har det blivit möjligt att på ett helt annat sätt än tidigare tränga människan Rudolf Kjellén in på livet. Det är en ömsint skildring av en nära anhörig, på sitt sätt partisk – hur skulle den kunna vara annat? – men ändå fri från den ensidighet och förblindelse, från den vilja att lägga allt till rätta, som man lätt kunde vänta att finna i ett sådant arbete. Det är en ärlig och lyckad strävan att försöka förstå Rudolf Kjellén och att rätt inplacera hans idéer och verksamhet i sekelskiftets miljö och tankevärld. Detta har helt naturligt underlättats av det nu halvsekellånga perspektiv, som kan anläggas på hans gärning. Till förståelsen av människan Rudolf Kjellén har också i hög grad bidragit, att förf haft tillgång till Kjelléns »tänkeböcker», ett slags dagböcker vari han under tiden 1889–1903 skrev ned sina innersta tankar, stundom en form av säkerhetsventil.

Det är inte fråga om en vetenskaplig analys. Den kronologiska framställningen blir ibland tröttande. Den hade sannolikt vunnit på att kortas ned och i stället kompletteras med åtminstone någon form av sammanfattning, där de viktigaste punkterna hade diskuterats. Men förf påpekar själv i förordet, att avsikten varit att genom en skildring av life-and-letter-typ förvalta Rudolf Kjelléns arv, att låta nutiden få möta »en mycket levande människa i det levande förflutna».

Andréns, Arrhéns, Elvanders och nu Ruth Kjellén-Björkquists skildringar tillsammans med vad Kjellén själv skrivit gör

det möjligt att försöka teckna en nyanserad bild av honom som människa, politiker och vetenskapsman.

Personligheten

Rudolf Kjellén var kyrkoherdeson från Torsö i Vänern, där han tillbringade barndomen. Efter mogenhetsexamen i Skara kom han 1880 till Uppsala, där han tio år senare disputerade på en avhandling för Oscar Alin, en av statsvetenskapens skolbildare. Efter att en kort tid ha vikarierat för sin lärofader utnämndes han 1891 till lärare i statskunskap och geografi vid Göteborgs Högskola, där han 1902 blev innehavare av den nyinrättade professuren i statskunskap och statistik. År 1916 kallades han till den Skytteanska professuren i Uppsala och fick således sluta där han en gång börjat sin akademiska lärarbana. Han avled 1922.

I likhet med många andra professorer i statskunskap var Kjellén även verksam som konservativ riksdagspolitiker. Han utsågs till riksdagsman vid ett kompletteringsval 1905 och tog säte i andra kammaren vid urtimalet detta år. Sejouren i denna kammare avslutades dock redan 1908. Därefter representerade han södra Kalmar län i första kammaren 1911–1917.

Rudolf Kjellén var uppenbarligen i många hänseenden en vek människa. Av tänkeböckerna framgår, att han ofta kunde anfäktas av svärmod och oro. Ofta kände han sig osäker på sig själv och kunde ibland illa ta åt sig angrepp från motståndare, då han uppfattade kritiken som orättvis. Den lysande talekonst, som han

kunde utveckla, förledde honom också sannolikt att gärna göra tillspetsade uttalanden, som väckte jubel hos meningsfränderna men samtidigt förskaffade honom skarpa hugg från motståndarlägret.

Sin blivande hustru, Isabella Lind, träffade Kjellén redan som 19-årig student i sitt eget föräldrahem, dit hon kommit som guvernant för en yngre syster till honom. Förhållandet till hustrun och familjen skildras särskilt fint och levande av Ruth Kjellén-Björkquist, som i dessa avsnitt når upp till en hög litterär klass.

Kjelléns stora sidintressen var friluftsliv och musik. Det har sagts, att närheten till naturen under barndomsåren på Torsö hos Kjellén lade grunden till den »naturalism», som man tyckt sig finna i hans vetenskap. Som sångare – han tillhörde OD – fick han också tillfälle att göra åtskilliga utlandsresor, under vilka även statsvetaren och politikern fick möjlighet att göra värdefulla observationer.

Politikern

Det har ofta hävdats, att Rudolf Kjellén aldrig som politiker kom att spela den roll, som många väntade sig. Det är säkert riktigt men endast om man inskränker sig till att betrakta honom som riksdagspolitiker. Hela hans kynne verkar en smula främmande för det parlamentariska livet med allt vad detta innebär av utskottsarbete, tröttande sammanträden och kompromissande. Sina främsta insatser i riksdagen förefaller han ha gjort i talarstolen, där han kunde låta sin retorik flöda. Även om hans kunnande förvärvade ho-

nom en djup respekt både hos vänner och motståndare, var han som praktisk politiker inte särskilt lyckosam. I de stora frågor, där han engagerade sig, fick han notera flera nederlag. Unionsfrågan var den första stora politiska fråga, där han uppträdde aktivt. Redan i början av 1890-talet deltog han, inspirerad av Oscar Alin, med liv och lust i kampanjer för en revision av unionen i svensk favör. I rösträttsfrågan försökte han förgäves vinna gehör för en intresserepresentation. Riksdagsbänken gav honom helt visst inga större framgångar. Hans stora politiska betydelse ligger i stället på det idépolitiska fältet. Som idégivare och inspiratör påverkade han flera generationer, och hans idéer bör i vissa hänseenden ha goda möjligheter att få uppleva en renässans.

Den konservative tänkaren

Efter representationsreformen hade den politiska liberalismen gått segrande fram i landet och med den vann individualismen ett avgörande insteg i tankelivet. Profeterna på modet hette tex John Stuart Mill, Charles Darwin eller Georg Brandes. 1880-talsradikalismen ville göra rent hus, vetenskapen och särskilt naturvetenskapen sattes i centrum. Det var en sådan individualistisk och rationalistisk atmosfär som mötte Kjellén, då han 1880 påbörjade sina akademiska studier i Uppsala. Han påverkades helt säkert av den men reagerade också starkt mot tidsandan. I hägnet av Oscar Alin med dennes inriktning på författningsrättsliga studier mot historisk bakgrund fördjupades känslan hos Kjellén för

det förflutnas betydelse för nutiden och framtiden. Han blev en övertygad konservativ.

Det är dock intressant att observera, att lika litet för Kjellén som för många andra konservativa kring sekelskiftet vilade den politiska övertygelsen på någon kristen grundval. Tvärtom stod man ofta i harnesk mot kristendomen, som uppfattades som en åskådning för de svaga och förvekligade. I Nietzscheansk anda efterlystes en åskådning, som kunde sporra dådkraften. Kjellén vände sig, sannolikt under inflytande av 1880-talisten, mot sin barn-domstro från prästgården på Torsö. Kristendomen blev för honom en »relativ sanning». Under påverkan av Ibsen och Nietzsche efterlyste han en »ny livslögn». Från 1899 finns en anteckning av honom, där han talar om »ett krig på två fronter – dels mot kristendomen, som ser Gud allestädes i närheten, dels mot materialismen, som aldrig ser honom». Först 1909 efter en omfattande resa, då han kom i kontakt med orientens kultur i Kina och Japan, synes han i någon mån ha återvänt till och försonat sig med kristendomen.

För Kjellén liksom andra konservativa tänkare utgjorde den av liberalismen framsvurna ohämmade individualismen huvudmotståndaren. I vetenskapen liksom i politiken och moralen behövdes, menade han, en »utjämnande rörelse» gentemot romantikens ensidiga framhävande av individen. Demokratin kunde erbjuda detta nya delvis, men med demokratin var samtidigt stora faror förbundna. Eller som han uttryckte det 1901: »Vår samtid presente-

rar sig med ett Janushuvud. Åt ena sidan se vi ingenting annat än personlighetsprincipen, med dess anspråk på allmän rösträtt och fullständig jämlikhet mellan människor... Från andra sidan blickar associationsprincipen, den förras fullständiga motsats, som vill gömma den enskilde i frivilliga sammanslutningar och låta sammanslutningen föra hans talan». I klassrepresentationen efter naturliga grupper såg Kjellén den representationsform, som hade framtiden för sig. Vid sidan av en folkvald andra kammare önskade han en ombildning av första kammaren, så att den förvandlades till en korporativ kammare. Det var en fortsättning, ehuru i moderniserad version, av de strävanden, som vid mitten av 1800-talet satte sin prägel på det konservativa riksdagspartiet under von Hartmansdorffs ledning.

Kjellén var anhängare av en stark regeringsmakt, där den monarkiska principen hade sin givna plats. Däremot var en underhusparlamentarism av engelsk modell inte något som kunde eller borde appliceras på svenska förhållanden. Tvärtom förutspådde han, att detta skulle leda till »evigt vänstervälde». Syftet var att åstadkomma en nationell pånyttfödelse. Patriotismen är stark hos Kjellén och hans konservativa meningsfränder.

Dessa var förvisso inte nöjda med tillståndet i landet. Sverige kring sekelskiftet var ännu ett fattigt agrarland. Industrialiseringen befann sig i sin linda, landsbygden upplevdes som efterbliven – fast med »sunda» förutsättningar – och varje år gick en som det tycktes aldrig sinande

ström av svensk ungdom västerut till Amerika. Det nyss enade Tyskland däremot stod som ett föredöme: landet utstrålade nationell styrka, den industriella expansionen var kraftig och välståndet ökade. Samtidigt upplevdes eftergifterna mot Norge i unionsfrågan som en nationell svensk förödmjukelse. En svensk förnyelse sågs som något nödvändigt, och denna var endast möjlig genom en stark statsmakt.

Kjellén kallade betecknande nog den åskådning, som han ansåg besjåla unghögern och för vilken han ville vinna landet, »nationaldemokrati». Från gammalhögern hade den ärvt en nationell hållning, omsorg om den ekonomiska tillväxten samt en stark försvarsvilja; från gammalvänstern åter den demokratiska principen och en äkta reformvilja.

Utrikespolitikern

Även om staten intog en central plats i Kjelléns åskådning, såg han ut över de nationella gränserna. »Att historien också skall sammansluta nationalstaterna till högre förbund», sade han 1914, »det är en desto mindre främmande tanke, som den är den enda organiska vägen till universalstaten vid tidernas fullbordan, på vilken vi ju alla hoppas.» Och som ett nödvändigt mellanled hoppades han på Europas För-enta Stater och därmed ett slut på den splittring, som försvagade Europa.

Den internationella politiken var en gren, som tidigt kom att fascinera Rudolf Kjellén. Vid sidan av en vetenskaplig penetration av frågeställningarna kom han också att kontinuerligt medarbeta i dags-

pressen med populärvetenskapliga analyser av utrikespolitiska fenomen och tog också ofta ställning. Apropå boxarupproret i Kina kunde han 1900 konstatera, att samma elementära rättsprincip som England genom boerkriget hade kränkt i Afrika hade Europa kränkt i Kina. Men det är speciellt hans inlägg under första världskriget som ledde till hårda angrepp mot honom. I likhet med flertalet andra konservativa hade Kjellén sina sympatier på Tysklands sida, helt naturligt med tanke på det föredöme som man i många hänseenden kunde se i detta land. Han hoppades länge på en tysk seger och besvikelsen över nederlaget kändes tung. Tillsammans med Otto Järte, Adrian Molin och Yngve Larsson skrev han också den uppmärksammade skaktivistboken. Men tyskvänligheten var aldrig blind; också en tysk fara kunde hota Sverige, vars väl givetvis alltid var det högsta målet. Själv föredrog han i stället för benämningen aktivist, som närmast var ett av motståndarna uppfunnet skällsord, att kalla sig »aktivt neutral».

Av särskilt värde torde vara den artikelserie, som Kjellén skrev på våren 1915 och som han kallade »1914 års idéer». Mot 1789 ställer han 1914. Tre principer blir vägledande för honom. Den obegränsade friheten kräver en balanserande faktor, nämligen ansvar, samhörighet och tillbörlig auktoritet, vilket han gemensamt betecknar som ordning. Gentemot den anarki, som han ansåg utmärka frihetsbegreppet av 1789 ställer han koncentration av statslivet. Och mot den abstrakta dogmen om jämlikhet från 1789 tar Kjellén i stäl-

let fram rättvisa (i en sund organism) och plikt. Inte minst i dagens Sverige borde Kjelléns diskussion för mera än ett halvsekel sedan stämma till åtskillig eftertanke.

Vetenskapsmannen

Sedan Kjellén kommit till Göteborg minskade successivt Alins inflytande över honom. I stället för dennes »negativa» konservatism, som Kjellén senare säger, inriktades hans strävan på positiva reformåtgärder. Därvid inspirerades han inte minst av Oscar Norén, redaktör för Göteborgs Aftonblad, och senare av Vitalis Norström. Kjellén, Norén, Norström och Adrian Molin, redaktör för tidskriften *Det nya Sverige*, utgjorde de främsta av den göteborgska unghögerns talesmän. Icke sällan har i den sentida diskussionen Hjärne och Kjellén framställts som två motpoler, men ingenting kan egentligen vara felaktigare. Visst går det att urskilja olikheter, men bådas tänkande utgör skott på samma konservativa stam, och det är likheterna som dominerar.

Vad gäller Kjelléns vetenskapliga verksamhet har framför allt två aspekter intresse för eftervärlden, geopolitiken och systembyggandet. Egentligen mot sin vilja tvingades Kjellén att som lärare vid Göteborgs Högskola också undervisa och examinera i geografi. Denna omständighet tillsammans med inspiration från den tyske 1800-talsgeografen Ratzel kom honom emellertid att intressera sig för de geografiska faktorernas betydelse för den internationella politiken. Hans arbete »Stor-makterna» är ett av de mest internatio-

nellt kända vetenskapliga verk, som utgivits av en svensk, och han blev en banbrytare för forskningen i internationell politik.

Särskilt intressant är emellertid Kjelléns systemteori. Mer än någon annan svensk forskare före honom strävade han målmedvetet efter att hyfsa den statsvetenskapliga begreppsapparaten och bygga upp ett system. Detta arbete påbörjades redan 1901 och kulminerade i installationsföreläsningen 1916 i Uppsala om »Statskunskapens objekt». I »Staten som livsform» (1916) vidareutvecklades tankarna liksom även i flera uppsatser i *Statsvetenskaplig Tidskrift* åren 1916–1919, sammanfattade i »Grundriss zu einem System der Politik» (1920). Ett sista arbete, »Statsformernas system» hann han aldrig avsluta.

Kjellén bröt med den liberala och juridiska inriktning, som tidigare satt sin prägel på statskunskapen. Han utgick från statsbegreppet, men det gällde att studera politiken i alla dess former. Detta krävde systematisering och avgränsning mot andra discipliner, vilket föranledde honom att bygga upp ett analyschema, som omfattade fem olika områden eller huvudfunktioner. Teorin om jämvikt eller harmoni inom organismen spelade också en framträdande roll. Självfallet kan mycket kritiseras av Kjelléns systembyggnad, men med tanke på den roll som systemteori och funktionalism spelar inom den moderna statskunskapen är det förvånande, att Kjellén inte blivit föremål för närmare vetenskapsteoretiskt studium. Intresset tycks idag vara så uteslutande inriktat på

amerikanska förebilder inom den svenska statskunskapen, att man helt glömmer bort eller är okunnig om de vetenskapliga insatser, som gjorts av tidigare svenska forskare.

Kjellén var en betydande vetenskaplig nydanare. Som praktisk politiker var han inte helt framgångsrik. Som inspiratör och idégivare, särskilt för den nationella ungdomsrörelsen, kom han att få stor betydelse. Han var inte någon opportunist utan

följde den väg, som han ansåg att han måste gå. Kanske kan också detta ses som ett föredöme. »Finner du alltså», sade han 1898, »att en tidsanda går i ond riktning eller för hastigt fram, då blir det icke blott en plikt utan... en *moralisk* sak, att du icke skall lägga armarna i kors och bara se på. Ställ dig... emot strömmen, även om du blott förmår litet mot dess kraft! Något kan du alltid göra, *mera kanske än du tror*...»